

УДК 37.026+37=00(045/046)

К. Б. МАМАТОВА
Н. ИСАНОВ АТЫНДАГЫ КМКТАУ,
БИШКЕК, КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

К. Б. МАМАТОВА
КГУСТА ИМ. Н. ИСАНОВА,
БИШКЕК, КЫРГЫЗСКАЯ РЕСПУБЛИКА
E-MAIL: KYMBAT2555@MAIL.RU

К. В. МАМАТОВА
KSUCTA N.A. N. ISANOV,
BISHKEK, KYRGYZ REPUBLIC

E.mail. ksucta@elcat.kg

КӨП ТИЛДЕ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ЖАЛПЫ ДИДАКТИКАЛЫК ПРИНЦИПТЕРИ

ОБЩЕДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

DIDACTIC PRINCIPLES OF MULTILINGUAL EDUCATION

Бул макала көп тилде билим берүү шартында кыргыз тилин жогорку окуу жайларында экинчи тил катары окутуунун дидактикалык принциптерин аныктоого арналат.

Чечүүчү сөздөр: дидактикалык принциптер, окутуунун фундаменти, анализдөө, речтик үлгү, аныктоо, оозеки кеп, эне тилдин эсебин алуу, коммуникативдик компетенция.

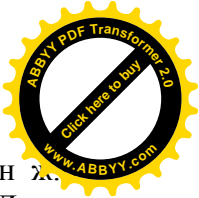
Эта статья посвящается к определению общедидактических принципов обучения кыргызского языка, как второй язык в условиях многоязычного образования.

Ключевые слова: дидактические принципы, фундамент обучения, анализировать, речевая модель, определение, устная речь, учет родного языка, коммуникативная компетенция.

This article is devoted to the determination of didactical principles of teaching Kyrgyz language, as a second language in the condition of multilingual education.

Key words: didactic principles, foundation of teaching, to analyze, speech pattern, to determine, oral speech, to take into consideration of mother tongue, communicative competence.

Жалпы эле билим берүүдө, анын ичинде тилди окутууда анын дидактикалык принциптерин аныктап алуунун теориялык да, практикалык да мааниси чоң. «Принцип» латын тилинен кабыл алынып, «алгачкы», «баштапкы», «негиз», «таяныч» маанисинде, негизги жетекчиликке алынуучу идея, негизги суроо-талаптардын жыйындысы деген түшүнүктү билдирет. Педагогика илими бул түшүнүккө (принципке) өзгөчө маани берип, аны «жетектөөчү идея, дидактикалык процесстерди уюштуруунун жана жүргүзүүнүн нормативдик талабы» (П.И.Пидкасистий) «окутуунун фундаменти» (Е.И. Пасов), «окутуунун максатына, методуна коюлуучу эң негизги, эң маанилүү талаптардын жыйындысы» (Ю.К. Бабанский), окутуунун мыйзамы менен мыйзам ченемдүүлүктөрүн турмушта колдонуунун көрсөткүчү катары түшүнөт, кабыл алат жана баалайт. Окутуунун жалпы дидактикалык принциптери педагогиканын дидактикалык маанилүү компоненти

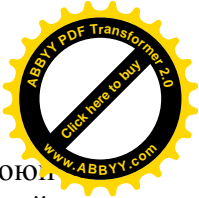
катары белгилүү педагогдор Я.А.Коменский, А.Дистервегдин, К.Д.Ушинскийдин ж.б. эмгектеринде изилдөөгө алынган. Орус окумуштуу-педагогдору А.В.Текучев, М.Р.Львов, И.П.Подласый, Ю.К.Бабанский, Т.М.Воителева, П.И.Пидкасистый ж.б. атайын эмгектерди жазышкан. Кыргыз педагогдорунан К.К.Сартбаев, И.Б.Бекбоев, Э.Мамбетакунов, А.Осмонкулов, Н.Асипова, Ж.Чыманов ж.б. бул маселеге карата өз пикирлерин жарыялашкан.

Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминде, негизинен, кыргыз тилин эне тили катары окутуунун дидактикалык принциптери аныкталып, ал боюнча бир нече методикалык эмгектерде маалыматтар берилген. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун принциптери тууралуу изилдөөлөр, сунуштар соңку мезгилдерде пайда болуп, айрым алгылыктуу жыйынтыктар алынган. Ал эми кыргыз тилин көп тилдүү билим берүү шарттарында окутуунун принциптери тууралуу нормативдик документтерде, айрым макалаларда гана сөз болуп, тыянактуу жыйынтыктар толук чыгарыла элек. Биз бул макалада аталган маселени иликтеп, аныктоого аракет кылабыз.

Кыргыз тилин эне тили катары мектептерде окутуунун жалпы дидактикалык принциптери К.К.Сартбаев, Б.Өмүралиев, А.Осмонкулов, А.Мукамбетова тарабынан өз учурунда иштелип чыккан. Аталган окумуштуулардын эмгектерине жана эне тилди окутуунун соңку талаптарына ылайык Ж.Чыманов жалпы дидактикалык принциптерди онго бөлүп, ар бирине түшүндүрмөлөрдү берген. Бул окумуштуу эне тилди окутуунун лингвистикалык жана жеке методикалык (предметтик) принциптерин да алгачкылардан болуп аныктаган. Ал эми кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун дидактикалык принциптери тууралуу Ү.Б.Култаева 2003-жылы жарык көргөн «Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы» аттуу эмгегинде биринчилерден болуп токтолгон. Мындан сырткары С.К.Рысбаевдин эмгектеринде принциптер аталып, аларга кыскача маалыматтар берилген. Бул проблемага арналган башка эмгектерди жолуктура албадык. Ошондуктан аталган педагог-окумуштуулардын эмгектерин талдоо, жалпылаштыруу менен кыргыз тилин окутуунун принциптерин аныктап-белгилөө зарылдыгы бар.

Профессор Ү.Б.Култаева кыргыз тилин окутуунун дидактикалык принциптерин аныктоонун, иликтөөнүн абалына төмөнкүдөй баа берген: “Азырынча кыргыз тилин орус мектебинде окутуунун атайын иштелип чыккан принциптери жок экендиги белгилүү. Ал гана эмес кыргыз тилин кыргыз мектебинде окутууга арналган негизги методикалык эмгекте да, негизинен, дидактикалык принциптерге анализ берүү, аларды саноо менен гана чектелет. Бул биздин тилди окутуу (кайсы чөйрөдө болбосун) методикасынын али илим катары толук калыптанып бүтө электигине күбө болот. Натыйжада кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуу процессинде чет тилдерди окутуунун принциптери менен эсептешүүгө туура келет” [Ү.Б.Култаева, 2003, 17-1-8-беттер]. Бул пикир чындыкка шайкеш келет. Ү.Култаева, өзү белгилегендей, кыргыз тилин экинчи тил (эмгегинде – “бөтөн тил”) катары окутуунун принциптерин аныктоодо чет өлкөлүк жана орус окумуштууларынын эмгектерине таянат. Ал Г.А.Китайгородская, М.А.Майорова, И.Л.Бим, М.В.Ляховицкий, А.А.Леонтьев, Г.И.Рожкова ж.б. методисттердин эмгектерине таянуу менен кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун принциптерин тогузга бөлүп көрсөткөн. Алар: 1) речтик үлгүнүн негизинде окутуу принциби; 2) оозеки речтин алдыга озуу принциби; 3) бөтөн тилди үйрөтүүдөгү дифференциялык жана интеграциялык принцип; 4) бөтөн тилди үйрөтүүгө структура-функционалдык мамиле жасоо принциби; 5) бөтөн тилдеги ишмердүүлүктү апроксимациялоо принциби; 6) бөтөн тилге үйрөтүүнүн алгачкы этабын интенсивдештирүү принциби; 7) бөтөн тилди үйрөтүүдө окуучунун эне тилинин өзгөчөлүгүн эске алуу принциби; 8) комплекстүүлүк принциби; 9) сабакка функционалдык-ситуациялык мамиле жасоо принциби [Ү.Култаева, 2003, 19-20-беттер].

Ү.Култаева окутуунун принциптерин аныктап белгилөө менен алардын бардыгына токтолгон эмес. Алардын ичинен өзү өзгөчө маанилүү деп эсептеген беш принципке токтолуп, ар бирине кыскача түшүндүрмөлөрдү берген. Маанилүү деп эсептелген принциптер боюнча берилген түшүндүрмөлөрдү кыскача талдоого алабыз.

1. Речтик үлгүнүн негизинде окутуу принциби. Бул принциптин талабы боюнча экинчи тилди окутууда сөздөрдү өз алдынча, жекече турганда үйрөтүү жакшы натыйжа бербейт. Жеке сөз да, грамматикалык маалыматтарда өзүнчө эмес, сүйлөмдө кеп үлгүсүндө берилиши шарт. Мисалы, эң жөнөкөй үлгү: “Менин атым Мария” деген сүйлөмдү ар бир окуучу өз атын айтуу менен кайталоо аркылуу тилди үйрөтүүнүн алгачкы этабы башталышы талапка ылайык. “Речтик үлгү, – деп жазат Ү.Култаева, – кыргызча кепти калыптандырууда негизги база, таяныч болуусу зарыл” [Ү.Култаева. 2003. –20-б.] Бул сунушту четке кагууга болбойт. Тилди үйрөтүүдө модель, үлгүнү колдонуу кеңири тараган. Биз бул сунушту кабыл алып, пайдаланууга аракет жасайбыз.

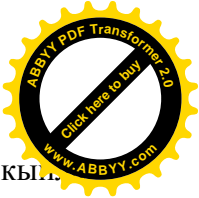
2. Оозеки речтин алдыга озуу принциби. Аталган принциптин негизги талабы окуу менен жазууга караганда оозеки сүйлөшүүгө басым коюу болуп саналат. Бул талапты толук колдойбуз. Анткени, жакшы сүйлөгөнгө сүйлөп жатып гана үйрөнүүгө болот тургандыгы (Скилеф) белгилүү. Ү.Култаева оозеки сүйлөөгө басым коюу, аны үйрөтүү менен бирге эле окуучунун угуу, угуп түшүнүү жөндөмдүүлүгүн да калыптандырып, өстүрүүгө боло тургандыгын туура белгилеген.

3. Бөтөн тилди үйрөтүүдөгү дифференциялык жана интеграциялык принцип. “Дифференциялык жана интеграциялык принцип бөтөн тилди үйрөтүүдө окуучунун жеке өзгөчөлүгүнө таянуу менен речтик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүнүн (угуу, сүйлөө, жазуу, окуу) өз ара байланышта калыптандыруу дегендикке жатат” (Ү.Култаева). Окутуунун мазмунун дифференциялоо жана интеграциялоо тилдерди окутуу практикасында кеңири колдонулуп, бир катар натыйжалар алынып келе жатат. Демек, бул принципти да колдоого жана пайдаланууга милдеттүүбүз.

4. Бөтөн тилди үйрөтүүгө структура-функционалдык мамиле жасоо принциби. Бул принциптин талабы оозеки кептин алдыга озуу принцибине жакын. Мында тил бирдиктерин үйрөтүүгө басым койбостон кеп бирдиктеринин структуралык түзүлүшүнө жана кептеги аткарган кызматтарына жараша окутууга маани берилет. Бүтүндө бир структуралык ойдун мааниси жана анын коммуникациялык кызматы үйрөтүлөт.

5. Бөтөн тилдеги речтик ишмердүүлүктү аппроксимациялоо принциби. “Аппроксимациялоо – латын тилинен которгондо “жакындашуу” деген маанини түшүндүрөт. Ал бөтөн тилди окутуунун принциби катары мугалимди окуучунун айрым речтик каталарына (анчалык чечүүчү мааниге ээ болбогон) көңүл бурбоону эскертет. Окуучунун речтик каталарына тынымсыз кийлигише берүү анын речтик ишмердүүлүгүн пассивдүү абалга келтирет жана психологиясына терс эмоция пайда кылат” [Ү.Култаева, 2003. –22-б.]. Бул принциптин негизги талаптары азыркы учурда толукталып кеңири колдонула баштады. Анткени ал студенттерде, жалпы эле, тил үйрөнүүчүлөрдө коммуникативдик компетенцияны калыптандырып, өркүндөтүүгө багытталгандыгы менен алгылыктуу болуп саналат. Профессор Ү.Култаеванын кыскача талдоого алынган эмгегинде аныкталган принциптер көңүл бурууга арзыйт жана анын айрым ойлорун толуктап, кошумчалап, азыркы суроо-талаптарга ылайыктап колдонууга болот.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери боюнча бир нече эмгектерди жазган С.Рысбаев окутуунун принциптери тууралуу да өз ой-пикирин, сунуштарын жарыялап келе жатат. Анын “Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окуп-үйрөнүүнүн илимий негиздери” деген эмгегинде орто мектепте кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун технологиялары, илимий иликтөөлөрдүн жыйнагы, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптери боюнча маалыматтар берилген [Б.,2008. 4-54-бб.]. С.Рысбаев окутуунун жеке методикалык принциптерин жетиге бөлүп көрсөткөн. Алар: 1) кырдаалдык-тематикалык принцип; 2) Окуу материалдарын функционалдык негизде тандоо принциби; 3) Баарлашууга багыт берүүчүлүк принциби; 4) Окуучунун эне тилдеги өзгөчөлүгүн эске алуу принциби; 5) Дифференциялык окутуу принциби; 6) Өлкө танытуучулук принциби; 7) Баскычтарга бөлүп окутуу принциби [С.Рысбаев, 2008, –17-б.].

Белгиленген ар бир принцип боюнча окумуштуунун түшүндүрмөлөрү кыргыз тили кызыктуу жана практикалык жактан алгылыктуу. Ошондуктан аларга токтолуп, талдоолорду жүргүзүүнү туура көрөбүз.

“Баарлашууга багыт берүүчүлүк принциби – бул кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун башкы максаты болгон анын практикалык максатын ишке ашырууга багытталган жетектөөчү методикалык принцип болуп саналат”[С.Рысбаев, 2008. – 19-б.]. Автордун “жетектөөчү принцип” деп белгилеши кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун азыркы талаптарына толук жооп берет. Анткени экинчи тилди окутуунун негизги жана башкы максаты тил үйрөнүүчүлөрдүн ал тилде баарлашуу көндүмдөрүн калыптандыруу жана аны өркүндөтүү болуп саналат.

Белгилүү бир тилди эне тили, экинчи тил же чет тили катары окутуунун түпкү максаты коммуникацияны (баарлашууну) өркүндөтүү экендиги, окутуу анын методикасы бүтүндөй ушул максатка баш ийиши керек экендиги бардык методисттер белгилешет жана өз иликтөөлөрүн ушул багытта жүргүзүшөт. Бул боюнча орус окумуштуу-методисттери В.Г.Костомарова менен С.Д.Митрофанова: “Коммуникативдүүлүксүз бүгүнкү методика жок” – деп так кесе айтышканы белгилүү. С.Рысбаев бул принциптин дагы бир артыкчылыгы катары анын экинчи тилди окутуунун багыттары менен бирге эле негизги мазмунун да аныктагандыгын көрсөтөт. Ошондой эле оозеки жана жазуу түрүндөгү баарлашуулардын кандайча жүргүзүлө тургандыгын да белгилешип алгылыктуу деп билет. Берилген бул маалыматтар терең түшүнүүнү жана практикада колдонуунун ык-жолдорун сабактын темасына, мазмунуна жана максатына ылайык алууга мүмкүнчүлүк түзөт.

“Окутуунун кырдаалдык-тематикалык принциби – бул сүйлөөгө үйрөнүүнүн бүткүл иш-аракеттери кырдаалдардын негизинде жана анын жардамы менен гана түзүлөт дегенди түшүндүрөт”[С.Рысбаев 2008. – 19-б.]. Андан ары автор “кырдаал” жөнүндө түшүнүк берет. Автордун ою боюнча көпчүлүк учурларда мугалимдер “кырдаал” түүшүнүгүн сүйлөшүүнүн темасы менен чаташтырып алышат. Мисалы, мугалим “Автобуста” деген теманы тандап алат да, аны “кырдаал катары эсептеп, окуучуларга ага ылайык диалог түзүү тапшырмасын берет. Кырдаалды мындай түшүнүү туура эмес экендигин белгилеп “Автобуста” деп ат коюу менен эч кандай кырдаал түзүлбөй тургандыгын белгилейт. Автобуста кырдаал түзүлүш үчүн анда бара жаткан адамдардын ортосунда сүйлөшүүгө түрткү болгон зарылдык болушу керек экендигин белгилеген. С.Рысбаев: “кырдаал – сүйлөшүү жүрө турган тема, орун эмес, ошол темада, ошол жерде адамдардын өз ара сүйлөшүү мотивинин зарылдыгынын түзүлүшү”, деген тыянак чыгарат. Бул эске ала турган аныктама. Автор “кырдаал” түшүнүгүн мотив менен биримдикте караган. Биз муну кубаттайбыз жана өз ишибизде зарылдыгына жараша пайдаланабыз. Анткени “мотив” түшүнүгү дидактикада, анын ичинде тилди окутууда зарыл керек болгон психодидактикалык компонент болуп саналат. Тилди окутуу процессинде окуучуларда мотивди аныктап, аларды колдонуу маселеси дайыма алдынкы орунда турушун кам көрүү зарыл.

Окуучунун эне тилиндеги өзгөчөлүгүн эсепке алуу принциби. С.Рысбаев экинчи тилди окутууда эне тилинин өзгөчөлүгүн эсепке алуу өзгөчө ролду ойной тургандыгын белгилеп, эне тили экинчи тилди үйрөнүүдө тоскоол болбостон, тескерисинче, көмөк көрсөтүүчү болушуна жетишүүнү маанилүү деп эсептейт. Тил үйрөнүүчүнүн окуя, көрүнүш, буюм, нерсе ж.б. боюнча эне тилиндеги айтылыштардын экинчи тилде берилишин эне тилге таянуу менен түшүндүрүүнү сунуш кылат. Ошондой эле фонетикалык, лексика-грамматикалык өзгөчөлүктөрдү да эне тилине салыштырып окутуу, алардагы жалпылык менен айырмачылыкты аныктай алууга көңүктүрүүнүн маанисине токтолот.

Өлкө таанытуучулук принциби. Автор бул принцип боюнча “тил аркылуу элдин тарыхы, салт-санаасы, ошондой эле жашаган мекени (шаар, айыл-кыштак, жаратылышы) бирге үйрөтүү” талабы коюла турганын айтат. Ошондой эле тил эки элди

жакындаштырып, бири-бирине урмат-сый менен мамиле кылуусуна өбөлгө түзөт, көрсөтөт. Экинчи тилди окутууда соңку талаптар боюнча тил үйрөнүүчү ал тилде сүйлөгөн элдин тарыхы, маданияты, каада-салты ж.б. менен да кабардар болушу шарт.

Окуу материалын функционалдык негизде тандоо принциби. Бул принцип ар бир сөздүн, ар бир грамматикалык форманын сүйлөшүүдө эмне кызмат аткара тургандыгына көңүл буруу талабын коёт. Функционалдык негизде тандоонун негизин автордун билдирүүсү боюнча булар түзөт: “ ар бир сөз өзүнө тиешелүү синтаксистик кызматы менен мүнөздөлөт, ал кызматын белгилүү бир грамматикалык моделдерде жана кептик үлгүлөрдө аткарат. Ар бир модель же кептик үлгү өзүнө тиешелүү лексика менен толукталып турат. Мына ошентип, сөз менен грамматиканын жандуу биримдиги ишке ашат.” [С.Рысбаев, 2008. 21-б.]. Аталган принциптин негизги талабы боюнча экинчи тилди окутууда анын тил каражаттарынын түзүлүшүнө гана көңүл бурбастан, ал каражаттардын кепте тандалып алынышы, аткарган тилдик кызматтары окутулуп-үйрөтүлүшү керек. Бул талап тилдин грамматикасы аны окутуунун мазмуну эмес, окутуунун каражаты болушу зарыл деген азыркы талапка үндөшүп турат.

Ошентип Ү.Култаева менен С.Рысбаевдин дидактикалык методикалык принциптери боюнча эмгектерине токтолдук. Алар жалпы билим берүүчү орто мектептерде окуу иштерине арналгандыгына карабастан, бул проблемага арналган изилдөөлөргө белгилүү деңгээлде жол көрсөтүп, негиз болгондугун танууга болбойт. Ошол эле учурда бул эмгектердеги аныкталган принциптер кыргыз тилин жогору окуу жайларында экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптерин толугу менен аныктай албай тургандыгы да белгилүү экендигин эскертебиз.

Натыйжада кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу процессинде чет тилдерди окутуунун принциптери менен эсептешүүгө туура келет. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда сунуш кылынган дидактикалык принциптер өз-өзүнчө бөлүнгөн, жекече турган принциптер эмес, алар бир бүтүндүктү түзгөн, бирин экинчиси, экинчиси үчүнчүсүн шарттап, толуктап турган, окутуунун натыйжасын аныктаган бүтүндөй бир система болуп саналат. Ал бүтүн система катары окуу процессинде колдонулганда гана сабак натыйжалуу болот.

Адабияттар тизмеси

1. Биялиев К.А. ЖОЖдордо кыргыз тилин башка улуттарга окутуу методикасы [Текст] / К.А.Биялиев. - Б.: 2002.
2. Жороев Т. Кызыктуу кыргыз тили: Маани берүүчү сөз түркүмдөрү боюнча дидактикалык оюндар жыйнагы [Текст] / Т.Жороев. – Ош: 2005.
3. Култаева Ү.Б. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы [Текст] / Ү.Б.Култаева. – Б.: 2003.
4. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучения иностранным языкам [Текст] / Г.А.Китайгородская. - М.: 2010.
5. Пассов Е.И. Урок иностранного языка [Текст] / Е.И.Пассов,Н.Е. Кузовлева. - М.: 2010.
6. Рысбаев С.К. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окуп үйрөнүүнүн илимий негиздери [Текст] / С.К.Рысбаев. – Б.: 2008.
7. Сарылбекова З. Кыргыз тилин кырдаалдык негизде окутуу [Текст] / З.Сарылбекова. -Б.:2013.